



Любов НОВАК,
*вчителька біології Голосківського ліцею Меджибізької селищної ради
 Хмельницького району*

Екскурсія як елемент екологічного дослідження

Освітній процес у сучасній школі відбувається в умовах численних викликів — воєнного стану, інформаційного перевантаження, зниження рівня фізичної активності учнів. У контексті цих викликів особливої актуальності набуває завдання відновлення зв'язку дитини з природним середовищем. В умовах цифровізації, коли значна частина спілкування дітей переміщується у віртуальний простір, важливо створювати можливості для безпосередньої взаємодії з природою. Одним із ефективних засобів реалізації цього завдання є екскурсії дослідницького характеру, які поєднують навчальну, пізнавальну, дослідницьку та виховну функції. Їх застосування сприяє розвитку в учнів дослідницьких умінь, формуванню екологічної свідомості та відповідального ставлення до довкілля. Таким чином, дослідницькі екскурсії — це шлях від знання до дії, від спостереження до свідомого вибору, від учня — до відповідального громадянина.

Екскурсія — це особлива форма навчальної та позакласної діяльності, у ході якої учні безпосередньо спостерігають природні об'єкти й явища в їхньому природному середовищі. Знання, здобуті під час таких спостережень, допомагають глибше сприймати навколишній світ, пояснювати природні процеси та застосовувати набуті знання на практиці. Збирання, систематизація, аналіз і узагальнення природних фактів і явищ становлять основу дослідницької діяльності, яка спрямована на розширення наявних знань, відкриття нових закономірностей і усвідомлення взаємозв'язку природи та суспільства.

Отже, екскурсії в природу мають великий потенціал і є ефективним інструментом природничої та екологічної освіти, оскільки сприяють формуванню в учнів наукового світогляду, екологічного мислення та ціннісного ставлення до довкілля.

Використовуючи знання учнів, відповідну методику, охоплення учнів самостійною роботою, на екскурсії можна досягнути потрібної активності і підвищення пізнавального інтересу, викликати необхідність здобуття знань. Крім того, екскурсія може бути як проектною активністю, так і елементом здоров'язбережувального й екологічного виміру, оскільки сприяє фізичній активності, зниженню стресу, формуванню екологічної свідомості. Під час дослідницьких екскурсій важливим стає активне впровадження діяльнісного, проектного підходу, комунікація і спільна робота учнів, вихід з меж класу, практичні задачі, вирішення яких дає ситуацію успіху дитині і підвищення її самооцінки та самореалізації.

На відміну від звичайної прогулянки, дослідницька екскурсія має чітко визначену мету, завдання, методику та очікувані результати. Її основна пізнавальна функція полягає у здобутті нових знань, перевірці теоретичних положень, формуванні вмінь аналізувати, узагальнювати та робити висновки. Саме така діяльність сприяє усвідомленню учнями причинно-на-

слідкових зв'язків у природі, розумінню ролі людини в екосистемах, а отже, формуванню екологічного мислення.

У контексті реалізації компетентнісного підходу в НУШ екскурсії виступають ефективним інструментом інтеграції знань із екології, біології, географії, природничих наук і технологій. Вони створюють умови для формування ключової екологічної компетентності, зокрема:

- здатності спостерігати й оцінювати стан навколишнього середовища;
- уміння аналізувати екологічні ситуації та приймати відповідальні рішення;
- готовності до практичних дій, спрямованих на збереження та охорону природи.

Такі екскурсії перетворюють учня з пасивного спостерігача на дослідника.

Вони стимулюють пізнавальну діяльність учнів, в якій найповніше розвиваються ключові компетентності:

- уміння вчитися — через самостійне спостереження і практичну дію;
- ініціативність і підприємливість — коли учні пропонують власні екопроекти;
- співпраця і комунікація — у спільній роботі та колективному обговоренні;
- екологічна грамотність — як усвідомлення взаємозалежності людини й природи.

Головна пізнавальна функція дослідницької екскурсії полягає у здобутті описових характеристик природних об'єктів і явищ, перевірці теоретичних знань у практичній діяльності, поглибленні розуміння вивчених закономірностей і формуванні потреби у подальшому пізнанні. Цільові спостереження сприяють розвитку екологічної культури, формуванню дбайливого ставлення до природи, усвідомленню особистої відповідальності за стан довкілля. Дослідницька екскурсія дає змогу розвивати пізнавальний інтерес, закріплювати навички користування навчальними приладами, опрацьовувати й узагальнювати результати спостережень, оформляти таблиці, діаграми, графіки, схеми. Така форма роботи повинна відповідати трьом основним критеріям:

- доступності — врахування вікових особливостей учнів і місцевих умов;
- науковості — проблемність, наступність, функціонально-структурний підхід;
- екологічності — урахування ролі об'єктів у природних системах, їх взаємозв'язків і необхідності охорони природи.

Вибір теми екологічного дослідження під час екскурсії має ґрунтуватися на її актуальності (ступені важливості) та доцільності (практичній значущості). Дослідження з чітко визначеними цілями, завданнями й методами забезпечує здобуття, перевірку та узагальнення знань, активізує на-

вчально-пізнавальну діяльність, стимулює саморозвиток і формує гуманне ставлення до природи. Звичайне спостереження часто має описовий характер і не передбачає глибокого аналізу. Натомість спостереження, що супроводжується вивченням закономірностей, аналізом перевірених даних і поєднанням теорії з практикою, може розглядатися як справжній процес наукового дослідження, що передбачає певну послідовність етапів:

- підготовчий етап – визначення теми, мети, завдань, об'єктів і маршрутів;
- організаційний етап – проведення інструктажу, консультацій, підготовка обладнання;
- польовий етап – безпосереднє виконання дослідження, спостереження, вимірювання, фотофіксація;
- аналітичний етап – опрацювання зібраних матеріалів, побудова таблиць, схем, графіків;
- підсумковий етап – узагальнення результатів, оформлення звітів, доповідей, науково-дослідницьких робіт.

Отже, дослідницькі екскурсії – це перетворення спостереження на усвідомлення.

Основні методи дослідницької екскурсії: цілеспрямоване спостереження, аналіз дійсності, маршрутні обліки об'єктів дослідження, графічне та статистичне опрацювання отриманих при дослідженні даних. Вибраний метод визначатиме шлях пізнання (як?). Методи досліджень різноманітні, оскільки розв'язують різні завдання. Крім того, вибір методів дослідження залежить від предмета досліджень і можливостей дослідника.

Послідовність проведення дослідницької екскурсії включає пункти пізнавальної екскурсії та елементи інтелектуальної творчої діяльності:

1. Підготовка до екскурсії.
2. Складання маршруту екскурсії.
3. Організація консультацій.
4. Робота під час екскурсії.
5. Опрацювання матеріалів, отриманих на екскурсії.
6. Накопичення цих матеріалів.
7. Оформлення дослідницьких робіт, рефератів, статей.

Результативність такої діяльності залежить від того, хто досліджує, його здібностей, допитливості, дієвості, самоорганізації, наполегливості. Важливим також є інформаційне забезпечення. За відсутності інформації про об'єкт і предмет дослідження необхідно самостійно спланувати процес дослідження та всі організаційні питання. Очікуваний кінцевий результат визначатиме мету досліджень, що відповідатиме на основне питання: «Для чого?». Результатом мають бути не лише нові знання, а й формування активної життєвої позиції, відповідального ставлення до природи.

У Голосківському ліцеї екскурсії дослідницького характеру є важливою складовою позакласної природничо-екологічної діяльності. Зокрема, під час екскурсії «Первоцвіти урочища Жолобки» учні досліджували стан популяцій ранньоквітучих рослин, складали картосхеми місць їх зростання, визначали щільність популяцій, аналізували екологічні аспекти. Результати дослідження стали основою науково-дослідницької роботи, представленої на конкурсі МАН.

Екскурсія «Дослідження природно-заповідного фонду долини Південного Бугу» перетворилася на привалеве вивчення стану заповідних територій. Було зібрано інформацію про екологічний стан, дані фауністичної та флористичної характеристики, історію створення заповідних територій. Екскурсії такого формату формують розуміння зв'язків і цілісності при-

родних компонентів, навчають аналізувати, робити висновки, шукати рішення. За результатами зібраних флористичних та фауністичних даних описано 13 об'єктів природно-заповідного фонду, створено фотоархів. Робота учнів отримала високу оцінку на Всеукраїнському етапі МАН. А екскурсії щодо дослідження природних джерел долини річки Південний Буг дали мотивацію до науково-дослідницьких робіт, результати яких стали складовою частиною регіональних досліджень з питань обґрунтування створення Національного природного парку «Верхнє Побужжя», Міжнародної програми з вивчення можливості сталого розвитку в Європі та в Україні зокрема, Програми формування регіональної екомережі.

Окремий напрям в нашій практиці становлять орнітологічні екскурсії, які передбачають ведення фенологічних спостережень, фіксацію поведінкових особливостей птахів, використання оптичних приладів – фото- та аудіофіксації. Такі дослідження мають моніторинговий характер і забезпечують наступність поколінь юних дослідників. Тобто орнітологічні екскурсії можуть бути багаторічними спостереженнями на постійних маршрутах і носити виражений моніторинговий характер, без чого сучасній науці не обійтися. Результати орнітологічних досліджень дослідницьких екскурсій наших учнів і вчителів є у базі Українського товариства охорони птахів, Програми моніторингу лелеки білого в Україні, Каталозі орнітологічних спостережень Західноукраїнського орнітологічного товариства, Матеріалах до 4-го видання Червоної книги України. Тваринний світ.

Зазначимо, що екскурсії дослідницького характеру є ефективним інструментом реалізації екологічної освіти. Вони забезпечують:

- формування екологічного мислення та ціннісного ставлення до природи;
- розвиток дослідницьких, комунікативних і організаційних умінь;
- інтеграцію знань і практичних дій;
- мотивацію до самостійного пізнання та наукового пошуку.

Таким чином, екскурсія як елемент екологічного дослідження сприяє розвитку особистості учня, формує його як свідомого громадянина, здатного дбайливо ставитися до природи й діяти відповідально в інтересах сталого розвитку.

Використані джерела

1. Вербицький В. В. Організаційно-педагогічні засади науково-дослідницької діяльності учнів у позашкільних навчальних закладах. — Київ : ІПТО НАПН України, 2017. — 120 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні основи екологічної освіти школярів. — Київ : Либідь, 2002. — 208 с.
3. Кучерук І. О. Екологічна компетентність як складова ключових компетентностей учнів Нової української школи // Біологія і хімія в рідній школі. — 2020. — № 4. — С. 2–6.
4. Новак В.О., Новак Л.М. Пізнай світ птахів. Методичні поради орнітологу-початківцю. Голосків, 1996. - 12 с.
5. Новак В.О., Новак Л.М. Орнітофауна Хмельницької області. (фауністична характеристика) Навч.-методичний посібник. - Хмельницький, 1998. - 46 с.
6. Савчук О. В. Екскурсія як форма навчальної діяльності учнів з біології та екології // Біологія. Шкільний світ. — 2018. — № 6. — С. 15–19.
7. Удовиченко В. В. Екологічна освіта і виховання школярів: теорія, методика, практика. — Полтава : АСМІ, 2019. — 184 с.